

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 93 1972

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Informationsindustri AB, Uppsala 1973

Eckhard Philipp: *Zur Funktion des Wortes in den Gedichten Georg Trakls. Linguistische Aspekte ihrer Interpretation.* Max Niemeyer Verlag. Tübingen 1971.

Den revolution inom språkvetenskapen som påbörjades av Ferdinand de Saussure och innebar en radikal brytning med den traditionella »diakroniska» lingvistik har som bekant inte bara visat sig fruktbar inom sitt eget gebiet med den generativa transformationsgrammatiken som ett av sina viktigaste resultat. Den har också verkat befruktande på andra discipliner, och litet varstans har förvirrande skaror under namn av strukturalister växt upp som svampar ur jorden för att med iver applicera de saussureska modellerna på sin egen vetenskaps material, eventuellt med sikte på att inordna alla vetenskaper under en gemensam »semiotik».

Ett av de lyckligaste infallen hittills torde vara Lévi-Strauss försök att med en av den nya lingvistikens inspirerad strukturanalys undersöka naturfolkens, i första hand de sydamerikanska indianernas myter, riter och sedvänjor. Självfallet har man också inom litteraturvetenskapen sökt tillämpa strukturalistiska tankemodeller i förhoppningen om att komma bort dels från en steril komparativ litteraturforskning, dels från det drag av subjektivitet som vidlåder många litterära interpretationer för att äntligen med något bättre samvete kunna inordna ämnet bland de s. k. exakta vetenskaperna.

Best kända är givetvis de franska strukturalisternas undersökningar (Goldmann, Barthes), vars resultat dock inte ter sig fullt så revolutionerande som teorin tycks förespegla. Man finner tvärtom att de strukturalistiska interpretationerna av litterära texter i stor utsträckning använder sig av kända grepp, tillämpade sedan länge tillbaka av bl. a. nykritikerna.

Också inom germanistiken har de senaste åren förts en livlig debatt om möjligheten att med den lingvistiska strukturalismen som bälg blåsa nytt liv i litteraturvetenskapens falnande glöd (Friedrich, Allemann, Bierwisch), men diskussionen har hittills avsett få konkreta resultat. Det är därför med stor spänning man tar del av Eckhard Philipps undersökning av Georg Trakls notoriskt svårtillgängliga diktning. I sitt förord deklarerar Philipp att han med den strukturalistiska lingvistikens hjälp vill visa på en möjlighet till objektiv interpretation av Trakls dikter för att undvika allehanda subjektivitet och obskurantism som utmärker tidigare undersökningar, där man blott alltför ofta pressat på dikterna olika spekulativa (teologiska, psykoanalytiska) kategorier.

Författarens mycket riktiga upptäckt går ut på att de enskilda orden i dikterna blir begripliga först mot bakgrund av hela den språkliga strukturen som Trakls samlade diktning utgör. Det gäller att se vad Philipp kallar ordens »djupstruktur» för att förstå vilket »informationsvärde» de har i det aktuella sammanhanget. Efter en historisk exposé över bildspråket i barock, klassicism och romantik landar författaren i expressionismen, framför allt Sturmkreten, vars tankar om språkets funktion enligt honom mestadels förblev teori, sällan omsatt i poetisk praktik. Trakl däremot manifesterar — veterligt utan teoretisk överbyggnad — i sin diktning vad de andra krävde i teorin; hans dikt är en fortlöpande omprövning av språkets uttrycksmöjligheter.

Med uppbådande av hela den lingvistiska terminologiska apparaten alltifrån de hos Saussure grundläggande begreppen »signifiant» och »signifié» kommer Philipp till resultatet att Trakl genom upplösning av normala syntaktiska »kontiguitetsförhållanden», genom »substitution» av vissa ord etc. skapar ett »metaspråk», dvs. dikterna är inte begripliga på ett omedelbart plan, det är inte meningsfullt att närma sig dem utifrån en »naiv» läsning.

För att demonstrera det traklska metaspråket företar Philipp en undersökning av vissa färgord i kapitlet »Farbe als Analogon der Sprache». Inledningsvis avfärdar han — som jag tror med rätta — betydelsen av ett komparativt studium av Trakls användning av färger. Den ofta förekommande blåa färgen har t. ex. mycket litet med Novalis att göra. Inte heller har det visat sig särskilt givande att studera eventuella influenser från expressionistiskt måleri (t. ex. Brigitte Lühl-Weises avhandling *Der Blaue Reiter* — Georg Trakl (1963)), och förutom att det är svårt att hitta belägg för några influenser finner Philipp undersökningstypen betänkligen ur rent metodisk synpunkt, eftersom en färgs funktion i en tavla inte utan vidare kan överföras på det språkliga planet.

Efter dessa preliminaries ställer Philipp frågan: »Lohnt überhaupt der Versuch [...] den Farbwörtern in der Dichtung Trakls eine Bedeutung zu geben?» (34) och spänningen stiger. Hos Trakl förekommer ju ofta ett färgord i ovanliga sammanställningar, t. ex. Gottes blauer Odem, blaues Antlitz, blaue Stille, blaue Höhle. Man har, konstaterar Philipp, talat om hur ett färgadjektiv s. a. s. absorberar sitt huvudords betydelse eller överskuggar den, och det gäller alltså att försöka bestämma den absoluta betydelsen eller det »grundvärde» respektive färgord har i Trakls poetiska språk. Det enda rimliga tillvägagångssättet är då att undersöka samtliga dikter (som ju, ur denna

synpunkt, dessbättre inte är alltför många) och se om och i vad mån det finns vissa »betydelsevalörer» som låter sig sammanfattas i en gemensam nämnare oavsett de olika »kontextvärlderna».

Philipp förhastar sig inte. Han gör en utvinning till Hans Lipps språkfilosofiska undersökningar av »das Wesen des Eindrucks» och konstaterar, att liksom enligt Lipps minnet spelar en avgörande roll för varje intryck det samma kan sägas gälla för de traklska färgorden. Genom en sådan minnesassociation är alla färgord »bundna», dvs. »sie haben ein Regulativ im wirklich Erlebten» (42). Det »grundvärde» som tillkommer ett färgord kallar författaren upplysningsvis dess »deiktiska» karaktär, dvs. det besitter en egen betydelsevalör som pekar ut över eller förbi varje tillfällig »kontextpartner».

När det gäller att närma sig »regulativet» i den verkliga upplevelsen skyggar emellertid Philipp. Utifrån sin lingvistiska ståndpunkt tillåter han sig endast att försöka urskilja den »semantiska kärnan» i några färgord: svart, gyllene, blå och vit. Resultaten blir ofta vaga, t. ex. konstaterandet att gyllene och blå står »i sammanhang med kontextområden som antyder något religiöst» (48). Han tycker sig också finna att blå ofta förekommer i förbindelse med ord som uttrycker ett ljud eller en klang, liksom han tycker sig urskilja vissa tidsliga egenskaper: blå skulle visa in i framtiden, gyllene tillbaka på det förflutna. Dessa iakttagelser är diskutabla och utläggningen av dem knappast övertygande. Man skulle ganska lätt kunna plocka fram exempel där blått är »minnets färg» i minst lika hög grad som gyllene. Och den vanliga sammanställningen av blått och ett ljud (klang) — plus en del andra komponenter — tror jag har en motivering som inte kan uppdragas med den mest sinnrika lingvistiska metod — en motivering som jag i annat sammanhang har försökt antyda.

Resultatet av undersökningen av färgordens funktion blir att färgerna är »indexikaliskt-semantiska värden», som har föga med deras vanliga måleriska betydelseinnehåll att skaffa, en tanke som något anorlunda uttryckt grytt för varje läsare av Trakls poesi. Philipp går vidare och hävdar att färgordens funktion blir att »tömma» (entleeren) respektive substantiviska huvudord på betydelse, i all synnerhet som hos Trakl olika färgord kan bestämma ett och samma substantiv: »Es entleert sich der Realitätsgehalt des im Substantiv Bezeichneten» (55). Trots den urskiljbara semantiska kärnan resulterar alltså Trakls användning av färgord i en »öppen bestämthet» (57).

I det följande kapitlet undersöker Philipp

den syntaktiska upplösningen i Trakls poetiska språk (oklar användning av nominativ och akkusativ, inkongruens mellan subjekt och predikat, egensinnig interpunktion etc.). Då dessa fenomen redan blivit föremål för flera undersökningar och Philipps kapitel inte innehåller några särskilt originella påpekanden, går jag relativt hastigt förbi det. Resultatet av hans genomgång blir, liksom när det gällde färgorden, att bakom vad som kan tyckas vara språkligt nonsens ur grammatisk synpunkt skymtar en annan språkdimension, m. a. o. det metaspråk författaren tidigare talat om. Detta behandlas ytterligare i ett kapitel om »Sprachliche Beziehungen in der Substitutionsebene» som innehåller täta hänvisningar till de Sausure, Roman Jacobson och Roland Barthes.

Efter dessa tankegymnastiska övningar med lingvistikens redskap, som ännu inte givit särskilt påtagliga resultat, kastar sig den intresserade och nu smått otålige läsaren förhoppningsfullt över det avslutande kapitlet med den löftesrika rubriken »Zum Sinn der Dichtung Trakls und zu ihrer Stellung im Kontext der Literaturgeschichte.» Detta kapitel innehåller allehanda i och för sig intressanta synpunkter, t. ex. en jämförelse mellan Trakls diktning och den »konkreta» och »abstrakta» poesin och ett (mindre givande) försök att bestämma arten av Trakls bildspråk med hjälp av den teoretiska diskussionen om metaforen, som må vara tänkvärt i sig men inte för läsaren närmare »zum Sinn der Dichtung Trakls». Något besviken lägger man ifrån sig boken.

Ändå är Philipps bok på många sätt intressant. Positivt kan sägas att Philipp på ett välgörande sätt städar bland allehanda ovidkommande bråte i Traklforskningen, och att han pekat på något väsentligt i sitt betonande av den traklska diktningens »immanens», dvs. det faktum att Trakls poetiska språk bildar ett eget betydelsesystem som måste beaktas i sin helhet vid tolkningen av varje enskild dikt. Han klarlägger också enskilda ords och ordgruppers funktion inom detta slutna poetiska system, men han underlättar knappast förståelsen av Trakls diktning i en mera vanlig bemärkelse av detta ord. Det har han för all del inte heller ställt i utsikt, och han kan således med gott samvete krypa bakom sin metod, som ju enligt bokens titel är att undersöka ordens struktur och funktion.

Just här ligger, tror jag, denna metods begränsning när det gäller litteraturforskning. Den kan vara både fruktbärande och klargörande (i synnerhet om den befriades från en till stora delar onödigt och misspydande terminologisk jargong) men inte allena saliggörande. Så länge man i likhet med Philipp ut-

går från att en dikt är någon form av meddelande, måste man också gå ett steg längre, utanför det hermetiska språkliga systemet, till diktaren bakom. Med språkteori och språkfilosofi uttöms inte en dikning som Trakls; studiet måste för att bli meningsfullt kompletteras med en undersökning av språkets mänskligt psykologiska innebörd i de enskilda konkreta fallen. Lingvistikens rör sig med generella begrepp och kategorier, det ligger i sakens natur, men litteraturtolkaren kommer inte undan det enskilda och personliga. Eller med Hugo Friedrichs träffande formulering: »Für den Strukturalisten ist ein Text lediglich soweit interessant, als er Sprache ist, d. h. ein System, das in möglichst scharfen, möglichst mathematischen Formeln dargestellt werden kann. Das Interesse des Literaturhistorikers hingegen richtet sich auf den Text, insofern er ein komponiertes und einmaliges Sinngebilde ist, das es zu verstehen gilt. Literarische Texte gestatten nur teilweise die einem Strukturalisten willkommenen Formalisierbarkeit». (Friedrich: Strukturalismus und Struktur in literaturwissenschaftlicher Hinsicht i: Europäische Aufklärung, Herbert Dieckmann zum 60. Geburtstag, München 1967.)

Gunilla Bergsten

Expressionismus als Literatur. Gesammelte Studien. Herausgegeben von Wolfgang Rothe. Francke Verlag, Bern 1969.

Eva Kolinsky: *Engagierter Expressionismus. Politik und Literatur zwischen Weltkrieg und Weimarer Republik.* J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1970.

Som utgivare av det imponerande 800-sidiga samlingsverket *Expressionismus als Literatur* konstaterar Wolfgang Rothe desillusionerat i en efterskrift att litterär bildning i våra dagar inte längre utgör något desideratum! (Rothe är född 1929, han är Dr. phil. och litteraturforskare samt var 1954-66 förläggare.) »Die Literatur hat ihre geistige Rolle — oberhalb der spezialisierten 'Fächer' und beruflichen Disziplinen — anscheinend ausgespielt und ist eine quantité négligeable geworden — das war sie in den expressionistischen Jahren wohl noch nicht, wenigstens nicht in solchem Masse und in den Augen der 'Gebildeten' mit derartiger Selbstverständlichkeit wie heute.» Därmed sammanhänger, menar Rothe, att han förgäves har sökt exempelvis någon filosof, psykolog eller konsthistoriker, någorlunda hemmastadd i fråga om den expressionistiska litteraturen och villig att ta sig an uppgifter som »Expressionismus und Tiefenpsychologie» eller »Bildende

Kunst und Literatur im Expressionismus». (Lärarnas arbetsstyngda situation vid de tyska »massuniversiteterna» berör han också!) Förhållandevis många av medarbetarna utgörs av germanister bosatta i USA — »eine Folgeerscheinung zweifellos der Emigration während der Hitlerjahre sowie der starken Auswanderung junger Wissenschaftler seit Kriegsende». Först i och med 1960-talet — och inte minst just i USA — har intresset för expressionismen blivit markant. Till Expressionismus als Literatur har uppemot ett femtital litteraturforskare lämnat originalbidrag.

Man räknar med omkring 200 tyska expressionistiska författare på 1910- och 20-talen, varav närmare hundra med födelseår ungefär mellan 1885 och 1892. I samlingsverket porträtteras mer ingående fjorton expressionistiska lyriker, tolv dramatiker och åtta prosaister. En rad inledande uppsatser presenterar därjämte översiktligt expressionismens lyrik, prosa, drama och teater, liksom vidare bl. a. dess förhållande till impressionismen och jugendstilen (tyvärr dock ej till naturalismen och till Neoromantik). Wolfgang Rothe har med sin förkärlek för idéhistoriska perspektiv (han beklagar i sitt förord att det på sistone intensiva studiet av expressionismen har varit så ensidigt filologiskt inriktat på stil- och formproblem) själv tagit sig an det magistrala temat *Der Mensch vor Gott: Expressionismus und Theologie*. Vad som förenade expressionisterna, betonar Rothe, var inte något allmänt erkänt expressionistiskt program; »es lag in ihren prinzipiellen gleichen Reaktionen auf das Vorhandene, Gegebene in Gesellschaft, Staat und Kultur».

Dominik Jost (professor vid University of Rochester, USA) svarar för den högst läsvärda studien *Jugendstil und Expressionismus*; analyserna av Max Dauthendey- och Else Lasker-Schüler-texterna går f. ö. igen i Dominik Josts skrift *Literarischer Jugendstil* (1969), som jag lovordade i min forskningsöversikt *Jugendstil-forskningen, expressionismen och Richard Dehmel i Samlaren 1971* (s. 164 ff.). Else Lasker-Schüler (1869-1945) debuterade 1902 med diktsamlingen *Styx*. På grundval av ett närstudium av *Syrinxliedchen* och *Eros* hävdar Jost: »Die beiden Gedichte zeigen den Weg von der Ornamentik des Jugendstils zur ausfahrenden, leidenschaftlichen Ekstase der Expressionismus, aber auch von der Laszivität zur Passion, vom Faun zu Eros.» Att man också kan tala om *Jugendstildrag* hos Edith Södergran antydde jag i min ovan berörda forskningsöversikt. Det är bekant hur Edith Södergran, när hon 1920 fick Else Lasker-Schülers samlade